

فصلنامه راهبرد سیاسی

سال پنجم، شماره ۱، پیاپی ۱۶، بهار ۱۴۰۰

صفحات: ۸۱-۵۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۱۰

نوع مقاله: پژوهشی

تلگرام و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران^۱

 20.1001.1.25884565.1400.5.1.3.8

رضا اختیاری امیری*، سید محمدصادق تابعی**، عباس دهرویه***

چکیده

طی چند دهه اخیر ظهور و گسترش برنامه‌ها و اپلیکیشن‌های مبتنی بر نت نگرانی‌هایی را در بعد امنیت ملی برای برخی حکومت‌ها نظیر ایران به همراه داشته است. چرا که این امکان را برای کنشگران خارجی و داخلی فراهم ساخته تا با بهره‌گیری از ظرفیت پیام‌رسان‌هایی نظیر تلگرام تهدیداتی را متوجه امنیت ملی کشور کنند. با توجه به این مساله، پژوهش حاضر درصدد است نقش تلگرام را در ایجاد تهدیداتی که در سال‌های اخیر امنیت ملی ایران را با خطر مواجه ساخته‌اند مورد واکاوی قرار دهد. بنابراین سوال اصلی بر این محور قرار دارد که پیام‌رسان تلگرام چگونه امنیت ملی ایران را در سال‌های اخیر با تهدید مواجه ساخته است؟ روش پژوهش توصیفی-تبیینی است و جمع‌آوری داده‌ها از طریق منابع کتابخانه‌ای، اینترنتی و همچنین انجام پیمایش در سطح نخبگان علمی کشور صورت پذیرفته است. یافته‌ها حاکی از آن است که تلگرام از طریق انتشار شایعات سیاسی و اخبار جعلی، مشروعیت زدایی و ناکارآمد جلوه دادن نظام، تحریک افکار عمومی و ایجاد شکاف میان سطوح جامعه و حاکمیت، سازماندهی آشوب‌ها و گسترش آنها، هماهنگ کردن معترضان و آشوب‌کنندگان، تشدید اختلافات قومی، فرقه‌ای، مذهبی (تضعیف وحدت ملی)، ایجاد شکاف بین اقلیت‌های قومی با نظام و افزایش گرایش‌های تجزیه طلبانه قومی، تهدید ارزش‌ها و هنجارهای جامعه و همچنین استفاده گروه‌های تروریستی از این پیام‌رسان جهت عضوگیری، هماهنگی و برنامه‌ریزی، بیشترین تأثیرات را بر امنیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور داشته است.

کلید واژه‌ها

فضای مجازی، اینترنت، تلگرام، امنیت ملی، ایران.

^۱ این طرح با استفاده از اعتبار ویژه پژوهشی دانشگاه مازندران اجرا گردید.

* استادیار روابط بین‌الملل، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول)

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

*** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

مقدمه

در سال‌های اخیر شبکه‌ها (و همچنین پیام‌رسان‌های) اجتماعی مجازی با محبوبیت کم نظیر جهانی مواجه شده‌اند. به طوری که میلیون‌ها نفر از سراسر جهان در این شبکه‌ها عضویت دارند و روابط انسانی، نوع همکاری، وابستگی حرفه‌ای و بسیاری از امور اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خود را در بستر این شبکه‌ها ایجاد و دنبال می‌کنند. بنابراین به لحاظ گستره کاربری می‌توان گفت در فضای شبکه‌های اجتماعی چیزی بیش از یک فضای اطلاعاتی جهانی وجود دارد. برخی معتقدند که یک «بافت اجتماعی»^۱ جدید در حال ساخته شدن است و نیاز دارد که ما فناوری را به منظور کارکردی کردن خدمات تحت وب به رسمیت بشناسیم (Anderson, 2010).

2. بدون تردید میزان استقبال از تعاملات در شبکه‌های اجتماعی مجازی، تغییراتی را در ارتباطات انسانی و نیز بسیاری از مؤلفه‌های اساسی مرتبط با زندگی فردی و اجتماعی از جمله نظم و امنیت عمومی شکل خواهد داد. این شبکه‌ها با انتقال آنی اطلاعات، داده‌ها و سرمایه‌ها و امکان ارتباط هم-زمان میان افراد در نقاط مختلف دنیا در عمل فاصله زمان و مکان را از میان برداشته‌اند. به همین دلیل دو مفهوم اساسی زمان و مکان معنای تازه‌ای پیدا کرده‌اند که با معنای سنتی آن در جوامع ما قبل مدرن و یا حتی صنعتی تفاوت ملموسی دارند (ندری و بخشایش، ۱۳۹۷: ۱۲۸). در همین رابطه، گیدنز معتقد است که دست‌یابی به تکنولوژی و فن‌آوری، تغییر در شیوه‌های ارتباطی را پدید آورده است؛ سرعت‌یابی و گسترش دامنه ارتباطات، به بازتعریف و دگرگونی مفاهیم زمان و مکان منجر شده، به گونه‌ای که برقراری ارتباط مانند گذشته، به زمان و مکان محدود نمی‌گردد. بنابراین با تغییر پایبندی‌های چهره‌دار به بی‌چهره، شاهد «ازجاکندگی ارتباطات» هستیم. شبکه‌ها (و پیام‌رسان‌های) اجتماعی در سیر بلوغ و تطور خود و به واسطه‌ی پیدایش و گسترش روزافزون گوشی‌های هوشمند تلفن همراه و تبلت‌ها، با انقلابی بزرگ مواجه شدند. راهیابی و گسترش اپلیکیشن‌های شبکه‌ها (و پیام‌رسان‌های) اجتماعی به گوشی‌های هوشمند تلفن همراه، بیش از پیش به بی‌مکانی و بی‌زمانی زندگی انسانی دامن زد، تا بار دیگر کنش‌های انسانی در پهنه‌های نامحدود زمانی و مکانی، «بازجاگیر» شوند (گیدنز، ۱۳۸۸: ۳۰). همسو با این دگرگونی‌ها، ملاحظات و مطالعات امنیت ملی و هم‌منظور مدیریت امنیت ملی در فضای مجازی، موضوعیت یافته و بررسی چگونگی تاثیرگذاری فناوری اطلاعات، به خصوص اینترنت و برنامه‌های مبتنی بر آن، بر امنیت از

¹ Social fabric

اهمیت فراوانی برخوردار شده است. چرا که امنیت و ایجاد «جامعه امن» در نگاه استراتژیست‌ها و سیاستمداران زیربنای توسعه پایدار تلقی شده و در مقام اهمیت، همنشین قدرت و منافع ملی محسوب می‌گردد. به عبارتی، امنیت و میزان آن برای کلیه نظام‌های سیاسی و شهروندان، صرف نظر از سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی و نوع ایدئولوژی مهمترین مسئله به شمار می‌آید و هیچ عنصری برای پیشرفت، توسعه و تکامل یک جامعه و همچنین شکوفایی استعدادها مهمتر از عنصر امنیت و تأمین آرامش در جامعه نبوده و توسعه اجتماعی، خلاقیت و فعالیت ارزشمند بدون امنیت امکان‌پذیر نخواهد بود (کلاهیجان، ۱۳۹۱: ۹۰). به همین دلیل، مطالعه تهدیدات امنیت ملی یکی از مهم‌ترین و بنیانی‌ترین موضوعات مطالعات راهبردی در امنیت ملی هر کشوری می‌باشد.

تلگرام برخوردار از یک چهره ژانوسی است که به عنوان یک پیام‌رسان اجتماعی از مزایای ایجابی فراوانی نظیر کمک به ایجاد شفافیت و وحدت ملی، اعتمادسازی، ترویج فرهنگ و ارزش‌ها و تقویت سرمایه اجتماعی برخوردار است. اما نقش این پیام‌رسان در تحولات سال‌های اخیر ایران مانند حملات تروریستی داعش به ساختمان‌های مجلس شورای اسلامی و حرم امام(ره) و همچنین اغتشاشات و آشوب‌ها نشان داده است که تلگرام از این پتانسیل و ظرفیت برخوردار است تا به عنوان ابزاری سلبی علیه «امنیت ملی» مورد استفاده قرار گیرد. به همین دلیل بسیاری از مقامات حکومتی با امنیتی کردن تلگرام، این پیام‌رسان را به عنوان «تهدیدی علیه امنیت ملی ایران» بشمار آورده و با فلیتر کردن آن بطور رسمی و قانونی مانع از فعالیت آن شدند. با توجه به این مساله، پژوهش حاضر در صدد است تهدیداتی را که تلگرام در رابطه با امنیت ملی کشور در سال‌های اخیر ایجاد کرده است مورد واکاوی قرار دهد. بنابراین سوال اصلی بر این محور قرار دارد که پیام‌رسان تلگرام، چگونه امنیت ملی ایران را در سال‌های اخیر با تهدید مواجه ساخته است؟ فرضیه پژوهش براین مبنا قرار دارد که تلگرام از طریق تاثیرگذاری بر حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کشور، امنیت ملی را با تهدید مواجه ساخته است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

امروزه فضای مجازی به بخش تفکیک‌ناپذیری از زندگی انسان‌ها تبدیل شده و با سرعت شتابان، تمامی شئون و عرصه‌های زیست بشر را تحت تاثیر قرار داده است. بنابراین، ماهیت‌شناسی این فضا و شناسایی تهدیدات و فرصت‌های آن می‌تواند برای هر کشور سودمند باشد و آسیب‌های مرتبط با این فضا را کاهش دهد. در همین رابطه، اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش در دو حوزه علمی و

سیاستگذاری قابل تبیین است. از منظر علمی انجام این پژوهش می‌تواند تا حدودی خلاء موجود در ادبیات مرتبط با موضوع را مرتفع سازد. در حوزه سیاستگذاری نیز نتایج پژوهش حاضر می‌تواند به سیاستگذاران کمک کند تا ضمن شناسایی خطرات و تهدیدات جدید متأثر از فضای مجازی علیه امنیت ملی، بطور خاص تهدیدات تلگرام، تهمیدات لازم را جهت مقابله با این تهدیدات نوظهور اتخاذ نمایند تا بدین ترتیب امنیت حداکثری کشور تامین گردد.

۱. ادبیات پژوهش

در رابطه با موضوع پژوهش اثری در منابع خارجی وجود ندارد. اما در منابع فارسی و لاتین آثاری در رابطه با موضوع وجود دارد که به برخی از جدیدترین آنها اشاره خواهد شد. ندری و بخشایش (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر امنیت اجتماعی ج.ا.ایران با رویکرد سیاستگذاری» بیان می‌کنند که شبکه‌های اجتماعی مجازی در سال‌های اخیر به متغیر مستقلی برای بیان برخی از تغییرات سیاسی و اجتماعی تبدیل شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی مجازی ماهیت دو وجهی دارند. یعنی در عین حال که ابزاری مؤثر در جهت ایجاد هم‌نواپی هویتی، تقویت هویت ملی، ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی - ایرانی، تقویت ساخت‌های قدرت جامعه نظیر حاکمیت و گروه‌های اجتماعی، تقویت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، اقناع‌سازی و پذیرش باورها و ارزش‌ها، کمک به جامعه‌پذیری و انتقال میراث فرهنگی و تقویت همبستگی اجتماعی هستند، به دلیل نبود زیرساخت‌های لازم سخت افزاری و نرم افزاری و فقدان سیاستگذاری منسجم و هدفمند، باعث به هم ریختن نظم هویتی، شکاف و جعل هویت (بحران هویت)، تغییر نظام فکری و اندیشه‌ای کاربران، مشروعیت زدایی از اعتقادات و باورها، رواج الگوهای جدید و متعارض با ارزش‌ها و هنجارهای مسلط (تضعیف اعتقادات، ارزش‌ها و باورهای ملی)، تغییر در پوشش مردم، تغییر در نوع و عادت غذایی، فروپاشی روابط نهادینه اجتماعی (تغییر شیوه و سبک زندگی)، تغییر زبان ملی و تضعیف انسجام و تجانس اجتماعی گردیده و هم اکنون به یکی از ابزارهای مهم تهدید امنیت اجتماعی جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده‌اند. ادامه این روند تغییر در بنیان‌های اساسی تولید و حفظ نظم و امنیت اجتماعی را نیز به دنبال دارد. اکبری و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله «شناسایی و اولویت بندی تهدیدات شبکه‌های اجتماعی در عرصه امنیت ملی»، اشاره دارند که شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر اینترنت، علاوه بر به وجود آوردن فرصت‌هایی که قبلاً وجود نداشته‌اند، تهدیدات و مشکلات فراوانی را بر علیه کاربران خود نیز بوجود آورده‌اند؛ به گونه‌ای

که این تهدیدات از طرفی به واسطه سایر کاربران این شبکه‌ها و از طرف دیگر، از جانب دولت‌ها و نهادهای وابسته به دولت‌های متخاصم بر کاربران تحمیل می‌شوند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تهدیدات شبکه‌های اجتماعی به ترتیب عبارتند از آشوب‌های خیابانی، اختلافات قومی و منطقه-ای، ترور فرهنگی، شایعه پراکنی، رصد اطلاعاتی جامعه و ویروس پراکنی. قدسی (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «تاثیر فضای مجازی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ارایه راهبرد: با تاکید بر ایفای نقش سرمایه اجتماعی»، با تشبیه فضای مجازی به شمشیری دولبه معتقد است که فضای مجازی علاوه بر فرصت‌های ارزشمندی که برای معرفی قابلیت‌های جوامع فراهم می‌آورد، همزمان ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و امنیتی ملت‌ها را نیز با تهدید مواجه می‌کند. او از کارکرد سیاسی فضای مجازی به‌عنوان مهم‌ترین مجرای آسیب‌پذیری امنیت ملی کشور یاد می‌کند. به اعتقاد نویسنده در ابعاد اجتماعی- فرهنگی تاثیر فضای مجازی، جامعه را به سمت یک دوران گذار و جدید سوق داده است. در ابعاد سیاسی می‌توان کارکردهای فضای مجازی را به‌عنوان یک مکمل در جهت فشار به نظام از سوی غرب قلمداد نمود. همچنین فضای مجازی در بعد امنیتی، بسیاری از عناصر امنیت از جمله حریم‌های خصوصی جامعه را با چالش جدی روبرو ساخته است. تحلیل کارکردهای روانشناختی این پدیده نیز نشان می‌دهد که تاثیر روانی بهره‌گیری نادرست از این فضا و لطمه‌های قابل توجه آن (به ویژه نسل جوان جامعه) غیرقابل انکار است.

آسوغوا^۱ (۲۰۲۰) در اثر پژوهشی خود بر نحوه تاثیر شبکه‌های اینترنتی بر امنیت ملی کشور نیجریه متمرکز شد. بر همین اساس با بررسی نظرات ۳۸۵ کاربر اینترنت و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از طریق تحلیل همبستگی و رگرسیون این نتایج به دست آمد که بین امنیت ملی و رسانه‌هایی مانند فیس‌بوک، جی‌میل و یوتیوب ارتباط معناداری وجود دارد. همچنین مشخص شد که با توجه به روش‌های خاص استفاده از این رسانه‌ها، امکان تاثیر منفی بر امنیت ملی از طریق آن‌ها وجود دارد که در حوزه‌هایی شامل: تامین مالی تحرکات مخرب و همچنین آموزش و گسترش تحریکات ناسازگار با امنیت ملی قابل پیگیری هستند. از سویی دیگر رسانه‌های اینترنتی از این ظرفیت برخوردار هستند که پیرامون مسائل مرتبط با امنیت ملی آگاهی بخش باشند و هشدارهای لازم در این رابطه را به اطلاع عمومی برسانند؛ به همین منظور بنا بر نظر پژوهشگر، لازم است تا بین رسانه‌های سنتی مانند رادیو، تلویزیون و روزنامه‌ها و همچنین نهادهای امنیتی نیجریه در مورد

¹ . Asogwa

هوشیاری امنیتی به ویژه در شبکه‌های اینترنتی، هم‌افزایی صورت گیرد. پژوهش کیموتای^۱ (۲۰۱۴) به واکاوی تهدیدات شبکه‌های اجتماعی برای امنیت ملی در کشور کنیا پرداخته است. در همین رابطه علی رغم تبیین محاسن و مزایای کلی شبکه‌های اجتماعی توسط پژوهشگر، یافته‌های وی نشان داد که در کنیا رسانه‌های اجتماعی توسط سازمان‌های تروریستی به عنوان ابزاری برای رادیکال سازی ایدئولوژیک، استخدام، ارتباط و آموزش اعضا استفاده می‌شوند. همچنین یافته‌های این تحقیق نشان داد که شبکه‌های اجتماعی توسط گروه‌های تروریستی مذهبی نیز برای فعالیت‌های تبلیغاتی با هدف ایجاد موفقیت در حملات تروریستی عمومی و در نتیجه ایجاد وحشت برای جمعیت غیرنظامی استفاده می‌شوند. بررسی ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که آثار موجود صرفاً بصورت کلی به ارتباط میان اینترنت و یا شبکه‌های اجتماعی با امنیت ملی اشاره دارند و بطور خاص تاثیر پیام‌رسان تلگرام بر امنیت ملی ایران را مورد بررسی و مطالعه قرار نداده‌اند. بنابراین از این منظر این پژوهش از نوآوری برخوردار است.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تبیینی به انجام رسیده است. جامعه آماری پژوهش شامل گروهی از اعضای هیات علمی رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه‌های دولتی ایران بودند که سوابق مطالعاتی پیرامون مسائل امنیتی داشته‌اند. بر همین مبنا، بر اساس فرمول مورگان حجم نمونه استاندارد حدود ۴۰ نفر محاسبه شد و به پاسخ‌های ۴۳ نفر به پرسشنامه طراحی شده در قالب طیف لیکرت به سوالاتی در راستای واکاوی تاثیر تلگرام بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران رجوع شد. همچنین روش گردآوری اطلاعات به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین بررسی‌های میدانی شامل پرسشنامه بوده است. پایایی پرسشنامه‌های تحقیق از طریق آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که ضریب آن ۰/۹۵ بوده و با توجه به ضریب بالای ۰/۷۵ پایایی آن تایید شد. به منظور تحلیل داده‌ها نیز از روش‌های آماری و نرم افزار SPSS استفاده شد که در نهایت با استفاده از آزمون میانگین نمونه تکی^۲ که از طریق آن براساس نمونه، در مورد میانگین جامعه قضاوت انجام می‌گیرد، تاثیر تلگرام بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌های: اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی بررسی و تبیین شد. تمرکز زمانی تحقیق نیز عمدتاً بر

1. Kimutai

2. One Sample T Test

تحولات سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ است. یعنی زمانی که کشور دستخوش تحولات جدی شامل اعتراضات، اعتصاب‌ها، آشوب‌ها و همچنین حملات تروریستی در مناطق مختلف کشور شده بود؛ نهایتاً هم تلگرام از سوی مراجع قضایی رسماً در سال ۹۷ فیلتر شد.

به لحاظ سازماندهی، بخش نخست پس از مقدمه به بررسی ادبیات پژوهش می‌پردازد، تا نوآوری پژوهش مشخص گردد. در بخش دوم روش‌شناسی پژوهش تبیین می‌گردد. در بخش سوم نیز تعریف مفاهیم و مبانی نظری مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش چهارم جایگاه تلگرام در ایران تبیین می‌گردد. در بخش پنجم داده‌های پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. و نهایتاً در بخش پایانی چگونگی تأثیرگذاری تلگرام بر امنیت ملی ایران مورد مطالعه و تبیین قرار می‌گیرد.

۳. تعریف مفاهیم و مبانی نظری

۳-۱ مفهوم امنیت ملی: امنیت ملی مفهومی سیال و شناور است که بسته به نوع جوامع، حکومت‌ها، مقاطع زمانی و تحولات ناشی از آن، تعریف‌های متفاوتی از آن شده و در معرض تفسیرها و تعبیرهای گوناگونی قرار داشته است. پیچیدگی مفهوم امنیت با وارد شدن مباحث مربوط به فضای سایبری و تهدیدهای مرتبط با آن در دو سه دهه گذشته، دوچندان نیز شده است. اگر تا پیش از این، فضای مفهومی و تحلیلی امنیت بر مبنای درک مشخصی از مرزهای جغرافیایی تهدید و منابع تهدیدکننده استوار بود، در عصر اطلاعات و با کشیده شدن مفهوم امنیت به فضای مجازی، نه تنها درک روشنی از فضای جغرافیایی تهدید وجود ندارد، بلکه با گستردگی منابع تهدیدکننده امنیت نیز مواجه هستیم (خلیل پور رکن‌آبادی و نورعلی وند، ۱۳۹۱: ۱۷۹). با این حال به نظر می‌رسد تعریف بری بوزان^۱ از امنیت تعریف جامعی باشد. بوزان امنیت را برابر با رهایی از تهدید تعریف می‌نماید و معتقد است امنیت در نبود مسئله دیگری به نام تهدید درک می‌شود (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۳). به عبارتی، از منظر بوزان «امنیت ملی در بعد عینی، فقدان تهدیدات نسبت به ارزش‌ها، منافع و اهداف و در بعد ذهنی فقدان ترس از این که این بنیان‌های ملی (ارزش‌ها، منافع و اهداف) مورد هجوم (فیزیکی و غیرفیزیکی) واقع شوند» را در بر می‌گیرد (تاجیک: ۱۳۸۱: ۴۷). در این رابطه، ثروت، جغرافیا، نیروی نظامی، زیرساخت‌های حمل و نقل، نظام‌های ائتلاف و اتحاد، توانمندی‌های صنعتی و سطوح تعلیم و تربیت از عناصر «محسوس و

¹ Barry Buzan

عینی» و راهبرد ملی، توانمندی‌های سازمانی، دانش علمی و فنی، اصول و ارزش‌های حاکم بر جامعه، توان رهبری و اراده‌ی روحیه‌ی ملی نیز از عناصر «نامحسوس و ذهنی» بحساب می‌آیند (آلبرتس، ۱۳۸۵: ۲۰). آن چه که در عصر اطلاعات و ارتباطات و قدرت نرم از اهمیت بالایی برخوردار است، عناصر نامحسوس با تاکید بر نسبی بودن هرگونه امنیت است. از این منظر، امنیت بیش از آن که واقعیتهای بیرونی باشد، ماهیتی ذهنی و گفتمانی است که تنها در همنشینی و جانشینی با مفهوم‌های سیال و مبهم دیگری چون قدرت، منافع، اهداف، مصالح، تهدیدها و ... معنا می‌یابد (تاجیک، ۱۳۸۱: ۹). نسبی بودن، ذهنی بودن و تجزیه ناپذیر بودن از بارزترین ویژگی‌های مفهوم امنیت ملی است. از سوی دیگر، امنیت صرفاً در یک قلمرو یا محدوده خاص قابل پیگیری و دستیابی نیست، بلکه امنیت در قلمروهای مختلف که در عین حال به هم پیوسته و وابسته و دارای تأثیرات متقابل نسبت به یکدیگر می‌باشند، قابل پیگیری و تحلیل است. قلمروهای گوناگون امنیت عبارت است از امنیت فردی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۳). از نظر مفهومی، امنیت ملی برای بسیاری از کشورها حاکی از نیاز به حفظ استقلال و تمامیت ارضی، حفظ شیوه زندگی ملی و جلوگیری از مداخله بیگانگان در امور داخلی کشورهاست. پس امنیت ملی یک کشور در درجه اول به معنای تأمین شرایطی است که کشور را از تعرض دیگران به استقلال سیاسی، ارزش‌های فرهنگی و رفاه اقتصادی دور نگه می‌دارد (محرابی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۴). بطور کلی، استقرار امنیت ملی به منظور دستیابی به چهار هدف صورت می‌گیرد: ۱. برقراری امنیت و حفاظت از شهروندان و دولت در مقابل حمله‌های فیزیکی ناشی از منابع خارجی؛ ۲. ایجاد رونق اقتصادی و تأمین رفاه برای شهروندان؛ ۳. حفظ اموال و ارزش‌های حاکم بر جامعه؛ ۴. بهبود هنجارها، سنت‌ها و روش‌های متداول زندگی و حفظ آنها (پالیزبان، ۱۳۹۴: ۶۳۵-۶۵۴). بدین ترتیب، تهدیدات امنیت ملی، تهدیداتی است که متوجه اهداف مرجع امنیت ملی باشد و اهداف مرجع امنیت ملی اغلب با حوزه‌های عمومی و دولتی است و کمتر در حوزه‌های خصوصی به چشم می‌خورد. از سوی دیگر به نظر می‌رسد موجودیت بخش‌های مختلف در یک کشور نظیر: بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی همگی در مجموعه اهداف مرجع امنیت ملی قرار داشته باشند. بنابراین هر تهدیدی که موجودیت آنها را به خطر اندازد، امنیتی و علیه امنیت ملی خواهد بود (عسگری و کلی، به نقل از عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۶۴) بنابراین بطور کلی می‌توان بیان داشت که امنیت در گرو محافظت از امکانات و دارایی‌های مادی و معنوی یک کشور در برابر هرگونه تهدیدات داخلی و خارجی می‌باشد.

۳-۲ اینترنت و امنیت ملی

با ظهور فناوری‌های الکترونیکی به عرصه ارتباطات و تولید مفهوم سایبر، ابزارهای مکمل و کاربردی زیادی یکی پس از دیگری به این مجموعه اضافه شده و انقلابی در زمینه تبادل اطلاعات به وجود آمده که در این بین اینترنت به عنوان یکی از ابزارهای پرکاربرد به نوعی دروازه فضای مجازی/سایبر محسوب می‌شود. منظور از فضای مجازی^۱ (سایبری) فضای ساخته شده توسط سیستم‌ها و دستگاه‌های ارتباطی و مخابراتی می‌باشد. فضای مجازی مخلوق فناوری اطلاعات (IT) و فناوری ارتباطات و اطلاعات (ICT) بوده و داده‌ها و اطلاعات، پرتوهای نوری، الکترون‌ها، بیت‌ها، فایل‌ها، دایرکتوری‌ها، حافظه‌ها، رایانه‌ها، کابل‌ها، پایگاه‌های داده، گره‌گاه‌ها، شبکه‌ها و... اجزا و زیرساخت آن در رابطه‌ای نظام‌یافته قرار گرفته‌اند و با عملکرد همدیگر، متنی نظام‌مند را که همان فضای مجازی است، تشکیل می‌دهند (حافظنیا، ۱۳۹۱: ۱۰). در واقع، فضای مجازی محیطی مشتمل بر شبکه‌های آنلاینی است که می‌توانند همواره به مبادله اطلاعات با یکدیگر بپردازند. این فضا از فرهنگی تشکیل شده است که میان کاربران آن ایجاد می‌شود. ارتباطات مجازی کاربران این گونه شبکه‌ها نه تنها روابط اجتماعی را می‌سازد، بلکه فضایی است که در آن روابط اجتماعی رخ می‌دهد (آقایی، ۱۳۹۱: ۷-۳۴).

اینترنت نیز که در اواخر دهه ۱۹۶۰ توسط آژانس پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته در وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا ابداع شد، شبکه رایانه‌ای سراسر جهان را به یکدیگر متصل می‌کند و به مجموعه‌ای از استانداردها یا پروتکل‌ها متکی است که برای خدماتی مانند رایانامه، گروه‌های بحث، مکان‌های گفت‌وگوی اینترنتی (چت) و انتشار چند رسانه‌ای بر روی شبکه جهانی وب به زبان‌های یکسان سخن می‌گوید (پالیزبان، ۱۳۹۴: ۶۳۶). ظهور اینترنت به عنوان یکی از بخش‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و تولید فضای مجازی، نقش اساسی در پیوند اطلاعات و ارتباطات ایفا کرده (نظامی‌پورو مزینانی، ۱۳۹۱: ۹) و باعث افزایش سرعت، دقت در فعالیت‌ها و گسترش ارتباطات شده؛ بگونه‌ای که کره زمین را تبدیل به دهکده جهانی نموده است. اینترنت منتقل کننده میلیون‌ها پیام است؛ پیام‌هایی که بر ارزش‌ها، نگرش‌ها و هویت فرهنگی کاربران آن در سطح خرد و بر نظام فرهنگی-اجتماعی در سطح کلان تاثیر می‌گذارد. اما امروزه این شکل از ارتباطات ظاهری متفاوت پیدا کرده است. در واقع، با قدرتمند شدن رایانه‌ها از نظر سرعت پردازشی، گسترش دانش شبکه‌ها، توسعه تجهیزات ارتباطات و مخصوصاً اینترنت موجب شده است که تبادل اشتراک توزیع اطلاعات

^۱ Cyber Space

در سرتاسر جهان به سرعت انجام شود و در اثر آن شیوه‌های زندگی سنتی نیز تغییر یابد. بدین ترتیب اینترنت به سرعت تبدیل به بخشی از زندگی روزمره مردم گردید (Bargh & McKenna, 2004: 573-590).

اینترنت نسبت به رسانه‌های دیگر مانند شبکه‌های تلویزیونی کیفیت خاصی داشته و با مسائل امنیت به گونه‌ای خاص ارتباط دارد. گسترش اینترنت در سال‌های اخیر، گسترش برنامه‌های کاربردی مبتنی بر آن را نیز به همراه داشته است و شبکه‌های اجتماعی نظیر فیس بوک، توییتر، اینستاگرام و ... پیام‌رسان‌های تلگرام، واتس آپ، وی چت و غیره، از جمله مهم‌ترین و محبوب‌ترین این برنامه‌ها می‌باشد. فضای مجازی حاصل از فعالیت این برنامه‌ها، محیط امنیتی و راهبردی مرتبط با خود را ایجاد کرده است. در محیط امنیتی جدید، افزایش سرعت، توانمندی و انعطاف‌پذیری گردش اطلاعات سبب کنترل دشوار دولت‌ها بر ورود و خروج اطلاعات شده است. به همین دلیل برخی از دولت‌ها سعی می‌کنند دسترسی آزاد به اطلاعات را کنترل کنند. اینترنت از طریق ضدیت با حاکمیت کشورها و قانون‌پذیری، اقتدار و حاکمیت کشورهای مستقل را با مشکل مواجه ساخته و موضوع‌های امنیتی جدید را ایجاد کرده است. همچنین، فناوری اطلاعات به دلیل ارزانی و دسترس‌پذیری، توانمندی شایان توجهی برای فقیرترین کشورها و بازیگران منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌کند که ممکن است برای به چالش کشیدن و تهدید دیگران استفاده شود. علاوه بر این، در عصر اطلاعات، افزون بر دولت‌ها، شرکت‌های چند ملیتی، سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های جنایی و تروریست‌ها و حتی افراد ممکن است به جنگ اطلاعاتی و تخریب اقدام کنند. فناوری اطلاعات، توانایی بازیگران را در زمینه فرماندهی، کنترل و برقراری ارتباط با نیروهای تحت امر خویش افزایش می‌دهد. همین‌طور به جمع‌آوری اطلاعات دقیق درباره اهداف، توانمندی‌ها و عملکردهای دشمنان بالقوه و بالفعل کمک می‌کند (پالیزان، ۱۳۹۴: ۶۳۹). در همین ارتباط، بطور مثال، نقش اینترنت و رسانه‌های جدید در انقلاب‌های اخیر در کشورهای خاورمیانه و مصر و ... به حدی پررنگ بوده است که برخی آنها را انقلاب فیسبوکی یا انقلاب توییتری می‌نامند. این شبکه‌ها به دلیل ظرفیت و کارکردهای گسترده‌ای که دارند، باعث هماهنگی لازم میان جوانان و تظاهرکنندگان منطقه شده بود (آقایی، ۱۳۹۱: ۷-۳۴) به نوعی می‌توان این گونه استدلال نمود که رسانه‌های نوین گرچه در به ثمر رسیدن این جنبش‌ها نقش نداشته‌اند، اما نقش اساسی در گسترش آنها ایفا کردند و زمینه تعامل اجتماعی و اشتراک اطلاعات، دانش و دیدگاه‌های کنشگرانی را که به جوامع آنلاین پیوسته‌اند، فراهم نمودند (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۲-۱۴۶). بنابراین فناوری‌های نوظهور محیط امنیتی و راهبردی جدیدی را ایجاد نموده و تهدیدات گوناگونی را در

عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و اجتماعی- فرهنگی سبب شده است. بنابراین عدم تطبیق با شرایط جدید امنیتی ناشی از فضای مجازی می‌تواند قدرت و امنیت کشورها را تحت تاثیر قرار دهد. با توجه به پیشرفت‌های عرصه تکنولوژی، ویژگی‌های اساسی نظم و امنیت در جامعه مبتنی بر فناوری‌های نوین اطلاعاتی را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی نمود:

۱. اطلاعات به مهم‌ترین ابزار تولید نظم و امنیت تبدیل شده و به عنوان یک «منبع استراتژیک» مطرح می‌باشد.

۲. از محدودیت‌های زمانی و مکانی کاسته شده و مناسبات نزدیک‌تری میان نظم و امنیت در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برقرار گشته است.

۳. متغیرهای تأثیرگذار بر نظم و امنیت افزایش پیدا نموده و بر پیچیدگی اوضاع و سطح تلاطم محیطی افزوده شده است.

۴. با ارائه تعریفی فنی از نظم و امنیت اجتماعی، می‌توان فناوری اطلاعات را به عنوان وجه مهم متمایز کننده نظم و امنیت در دنیای جدید به شمار آورد. بنابراین تفاوت‌های کلی بین امنیت اجتماعی در عصر اطلاعات با عصرهای پیشین چون صنعتی و کشاورزی قابل تشخیص است.

۵. در نهایت با رشد آهنگ تغییر، ساختارهای سنتی تولید کننده نظم و امنیت، که توان پاسخگویی به جریان رو به رشد تغییر و مسائل فردی و اجتماعی را نداشته باشند، ساختارهایی کهنه و منسوخ جلوه می‌کنند و عملاً جامعه را به سمت هرج و مرج می‌کشانند. در چنین شرایطی فشارهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی به سرعت قابل تبدیل به ناامنی‌های اجتماعی و ناآرامی‌های سیاسی و نهایتاً چالش‌های ملی در راستای خطوط طبقاتی، قومی یا مذهبی می‌شود (مجردی، ۱۳۹۱: ۱۵).

برای این که تهدیدات اینترنت و شبکه‌های مجازی علیه ج.ا. ایران را مورد شناسایی قرار دهیم، بهتر است نخست کارکردهای آنها را مورد واکاوی قرار دهیم. در همین ارتباط مهم‌ترین کارکردهای شبکه‌های مجازی عبارتند از:

الف) فرهنگی- اجتماعی: شامل انتقال ارزش‌ها، باورها، اعتقادات کشورهای مسلط از طریق شیوه بازنمایی،^۱ دگرگونی هویتی یا هویت‌سازی، تابو شکنی فرهنگی با از بین بردن مرزهای خصوصی و خانوادگی، ایجاد مطالبه‌های جدید اجتماعی از طریق مقایسه با جوامع پیشرفته و نهایتاً گسست نسلی.

^۱ بازنمایی از مفاهیم پر دامنه در مطالعات فرهنگی است و در گفتمان فرهنگی فرانگرا بر کارکرد مذموم آن بر پایه بازسازی وقایع و تحریف آن بر اساس انتظارات مورد علاقه تاکید دارد (مهدی زاده، ۱۳۷۸).

ب) سیاسی: شامل تضعیف حکومت‌های سنتی و ایجاد چالش برای نظام، بی‌اعتمادسازی و تغییر نگاه در مشروعیت، کاهش نقش مرزهای سیاسی و جغرافیایی سنتی، تحول در چگونگی مشارکت سیاسی افراد و گروه‌ها، اشاعه اطلاعات سیاسی و هدایت و راهبری جنبش‌های جدید سیاسی-اجتماعی، رسانه‌ای شدن فضای سیاست، مردم‌فریبی سیاسی.

ج) امنیتی: احساس امنیت کاذب با ورود بی‌هویت به فضای مجازی، جرایم اینترنتی نظیر سرقت‌های اطلاعاتی و مالی.

د) روانشناختی: شامل آسیب‌های اینترنتی مانند اعتیاد اینترنتی، بلوغ زودرس در نوجوانان، کاهش احساسات، ارضای خودکم‌بینی و عرضه خود.

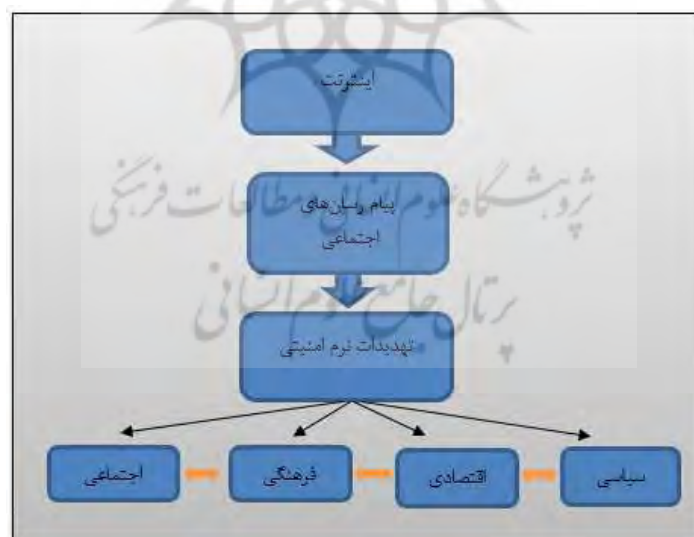
بررسی‌ها نشان می‌دهد که به لحاظ شدت تاثیرگذاری بر اساس کارکردهای چهارگانه، بیشترین میزان تاثیرگذاری مربوط به «کارکردها سیاسی» بوده و این‌گونه به نظر می‌رسد که در تحلیل کارکرد اینترنت در ج.ا.ایران این گزینه از کاربرد چشمگیری برخوردار بوده و غرب استفاده از فضای مجازی را به عنوان یک راهبرد علیه ایران مورد استفاده قرار می‌دهد (قدسی، ۱۳۹۲: ۱۵۳-۱۶۸). در همین رابطه، از جمله تهدیدات امنیتی که ممکن است اینترنت در آنها تاثیر بسزایی داشته باشد می‌توان به محورهای زیر اشاره کرد:

- اقدام‌های مخل امنیت و برانداز گروه‌های مسلح و غیر مسلح؛
  - گسترش نابسامانی‌های اجتماعی از قبیل مواد مخد، فساد اخلاقی، جرایم اجتماعی، سرقت و ...؛
  - شکاف بین اقلیت‌های قومی، مذهبی و زبانی با نظام و افزایش گرایش‌های تجزیه طلبانه قومی (تاجیک، ۱۳۸۱: ۱۹۳-۴۷)؛
  - اقدام‌های تروریستی، خرابکاری و هکتیویسم^۱؛
  - آماده‌سازی افکار عمومی جهان علیه جمهوری اسلامی ایران و تشدید اقدام‌ها و تحریم‌ها علیه ایران؛
  - اقدام سرویس‌های اطلاعاتی بیگانه به عملیات جاسوسی اینترنتی علیه جمهوری اسلامی ایران.
- بنابراین، در عصر اطلاعات موضوع‌ها و مساله‌های متنوع‌تری نسبت به گذشته، مسائل امنیت ملی تلقی می‌شود. در این عصر، گردش آزاد اطلاعات در سراسر جهان که از راه اینترنت صورت می‌گیرد، موضوع امنیت اطلاعات را تا سطح مسائل امنیت ملی بالا می‌برد و در نتیجه تعریف امنیت ملی بسط و گسترش می‌یابد (پالیزبان، ۱۳۹۴: ۶۴۲). بطور کلی، می‌توان بیان داشت فضای مجازی و اینترنت از

^۱ Hactivism به استفاده از رایانه و شبکه‌های رایانه‌ای در جهت اعتراض و مقاصد سیاسی گفته می‌شود.

منابع جدید تهدید در قرن ۲۱ محسوب می‌شوند و بازیگران دولتی و غیردولتی از قدرت این ابزارها جهت دستیابی به اهداف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نظامی، اقتصادی- مالی خود استفاده می‌کنند. با وجود این که اینترنت تهدیدات گوناگون جدیدی را برای همه کشورها ایجاد کرده است، اما شدت و ضعف این تهدیدات برای همه دولت‌ها و کشورها یکسان نبوده و هریک از آنها بر اساس ظرفیت‌ها، توانمندی‌ها و منابع تهدید با سطحی متفاوتی از خطر مواجه شده‌اند. تلگرام به عنوان یک پیام‌رسان اجتماعی با وجود این که یک فناوری جهت سهولت ارتباطات محسوب می‌گردد، همزمان تهدیداتی را نیز ایجاد کرده و توانسته است امنیت ملی ایران را به مخاطره اندازد. بنابراین، پژوهش حاضر در صدد است تا تهدیداتی را که پیام‌رسان اجتماعی تلگرام در سال‌های اخیر ایجاد کرده است و امنیت ملی کشور را با چالش مواجه ساخته است را مورد واکاوی و تحلیل قرار دهد. آنچه که مسلم است این موضوع است که تهدیدات نرم شبکه‌ها و پیام‌رسان‌های اجتماعی مانند تلگرام بیشتر در رابطه با حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. این طیف از تهدیدات عمدتاً ریشه در شرایط سیاسی-اقتصادی داخلی و خارجی دارند؛ البته محیط داخلی و خارجی در تعامل با هم بوده و یکدیگر را تحریک و تقویت می‌کنند.

نمودار شماره (۱): اینترنت و تهدیدات امنیت ملی

۴. تلگرام در ایران

تلگرام به‌عنوان ثمره پیشرفت تکنولوژی و فن‌آوری دنیای مدرن، حاصل به‌هم آمیختن شبکه، پیام‌رسان و رسانه است که علاوه بر افزایش توانمندی این اجزاء آن را قادر ساخته است تا مجموعه‌ای از نیازهای فردی و اجتماعی که برآوردن هر یک از آن‌ها مستلزم بهره‌گیری ابزاری جداگانه است را بطور یکجا فراهم سازد. ساختار تلگرام، به عنوان یک برنامه پیام‌رسان یا اصطلاحاً «مسنجر»، برخلاف ساختارهای سنتی که بر سیستم عمودی و بروکراسی، قالب ملی-محلی، عضویت موروثی و ارتباط یک‌طرفه و از بالا به پایین استوارند، بر سیستم افقی و اینفوکراسی، قالب جهانی-محلی، عضویت دل‌بخوایی و ارتباطی دو سویه استوار است که همه اعضا هم‌عرض یکدیگرند. بدین معنا تلگرام و دیگر شبکه‌های اجتماعی، یکی از «دموکراتیک‌ترین فضاها دهکده جهانی» محسوب می‌شوند که قدرتمند شدن و ماندن آن‌ها، تنها در گرو ایجاد اعتماد و رضایت‌مندی مستمر کاربران است. پاول و نیکلای دوروف، برادران روسی، تلگرام را با شعار «بازپس‌گیری حق حریم خصوصی» وارد بازار کردند و بر امنیت برنامه خود تاکید بسیار دارند؛ به‌گونه‌ای که حتی مدیران آن نیز به اطلاعات کاربران دسترسی ندارند (Durov, 2018). با توجه به همین موارد، تعداد کاربران تلگرام در سال‌های اخیر به طور فزاینده‌ای رشد کرده است که نمودار زیر به خوبی بیان‌گر چنین روندی است:

نمودار شماره (۲)

(Statista, 2021)

در همین راستا، نگاهی به لیست رهبران سیاسی کشورها که در تلگرام عضویت دارند نیز نشان‌دهنده اهمیت و فراگیر بودن این پیام رسان است:

جدول (۱) تعداد دنبال کنندگان تلگرامی برخی از رهبران جهان

رهبر سیاسی	تعداد دنبال کنندگان (هزار نفر)
بولسونارو (رئیس جمهور برزیل)	۴۲۰
اردوغان (رئیس جمهور ترکیه)	۳۶۱
میرضیایف (رئیس جمهور ازبکستان)	۲۰۶
اوبرادور (رئیس جمهور مکزیک)	۱۵۹
احمد علی (نخست وزیر اتیوپی)	۷۴

(Backlinko, 2021)

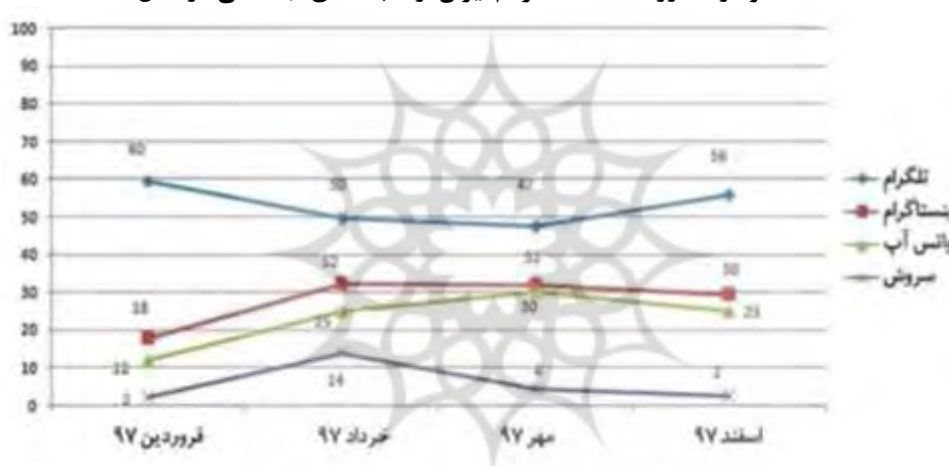
اما به لحاظ زمانی روند افزایش مخاطبان تلگرام در ایران به سال ۱۳۹۳ بر می‌گردد؛ یعنی مقطعی که وایبر در اردیبهشت همان سال در کشور مسدود شد، و اغلب کاربران ایرانی به پیام‌رسان واتس‌آپ و گروهی اندک به تلگرام روی آوردند. اما از خرداد ۱۳۹۴ تلگرام توجه کاربران واتس‌آپ را به خود جلب کرد و بتدریج به کاربران آن افزوده شد، به‌گونه‌ای که با گذشت کمتر از شش ماه، عنوان محبوب‌ترین پیام‌رسان اجتماعی در ایران را از آن خود کرد. همانگونه که سایت الکسا^۱ اشاره دارد ایرانیان به طور دسته جمعی به شبکه اجتماعی تلگرام مهاجرت کردند (ندری و بخشایش، ۱۳۹۷: ۱۲۸).

تلگرام به کاربران خود این امکان را می‌دهد تا پیام‌ها، نگاره‌ها، صداها، ویدئوها و اسناد خود را بصورت خصوصی یا عمومی، در قالب گروه یا کانال به اشتراک گذاشته و یا تماس‌های صوتی و چت‌های محرمانه برقرار کنند. اگرچه تلگرام مانند سایر شبکه‌های اجتماعی نوین، از مزایایی چون شبکه‌ای بودن، ساختار افقی و ارتباط دوسویه که به ایجاد اعتماد می‌انجامد برخوردار است، اما به‌صورت خاص، تلگرام در شاخصه‌هایی چون سهولت، سودمندی و لذت مورد انتظار کاربران و نیز تاثیرگذاری اجتماعی، در مقایسه با سایر رقبای خود به‌ویژه واتس‌آپ، با اختلاف زیاد در صدر قرار دارد (کرمانی و مظفری، ۱۳۹۷: ۷-۲۰). طبق نظر سنجی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا)، تلگرام در فروردین ۱۳۹۷ و پیش از مسدودسازی با دارا بودن ۶۰ درصد از کاربران ایرانی

^۱ www.alexa.com

در بهترین وضعیت خود قرار داشته است که این موضع پس از مسدودسازی در خرداد و مهر ۱۳۹۷، به ترتیب به ۵۰ و ۴۷ درصد کاهش یافته است. اما از مهرماه تا پایان سال و به رغم مسدود بودن، تلگرام توانست سهم بازار خود را پس بگیرد و در اسفندماه ۱۳۹۷ به رقم ۵۶ درصد کاربر دست یابد. هم‌زمان با افزایش سهم تلگرام، برخی دستگاه‌ها از جمله خبرگزاری‌های فارس، تسنیم، ایسنا، صداوسیما، کانال ریاست‌جمهوری و کانال دفتر رهبری فعالیت خود را در تلگرام از سر گرفتند، اما تلگرام همچنان مسدود است (ایسپا، ۲۰ فروردین ۱۳۹۸). نمودار زیر وضعیت کاربران ایرانی تلگرام را در کشور نشان می‌دهد.

نمودار (۳) روند استفاده مردم ایران از شبکه‌های اجتماعی در سال ۱۳۹۷

(ایسپا، ۲۰ فروردین ۱۳۹۸)

بطور کلی، دلایل محبوبیت تلگرام را می‌توان در این موارد خلاصه کرد: الف) امکان رد و بدل پیام‌های متنی، صوتی، فایل‌های تصویر، ویدیویی و غیره به صورت رایگان و از طریق شبکه؛ ب) برخورداری از امنیت حریم خصوصی بالا به دلیل دشواری دیکود پیام‌های رمزنگاری شده و سیستم رمزنگاری سرتاسری^۱؛ ج) ویژگی ایجاد کانال و گروه که برای نخستین بار با ابتکار تلگرام طراحی و معرفی شد، از دیگر دلایل محبوب شدن آن بود که برپایی انواع گروه‌های کاری، دوستی، خانوادگی، شهری، استانی و کشوری و انواع کانال‌های خبری، آموزشی و سازمانی را امکان‌پذیر می‌ساخت؛ د)

^۱ End to End Encryption

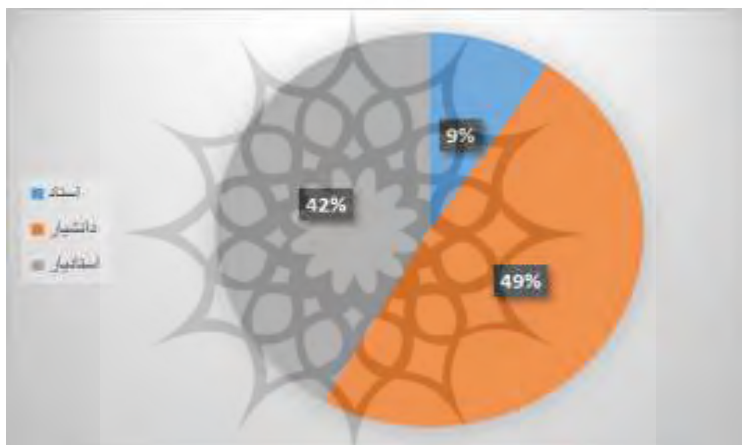

سازگاری بسیار عالی با سیستم عامل‌های مختلف؛ و اینترنت؛ و) عدم نمایش شماره تماس اعضا برای دیگر کاربران (برخلاف واتس‌آپ).

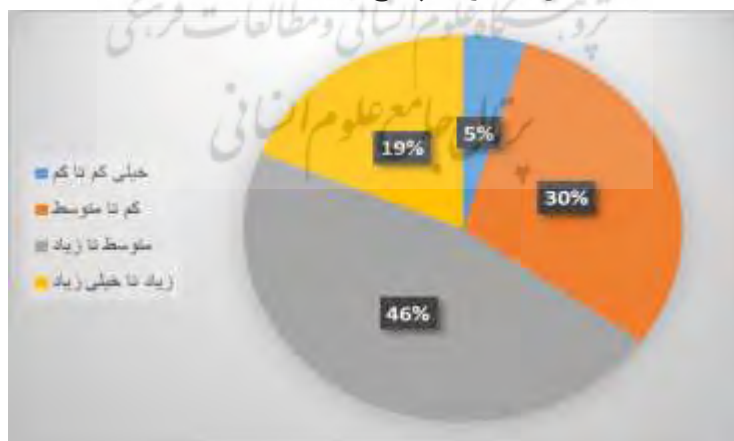
۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

بررسی مرتبه علمی شرکت کنندگان نشان داد که ۴۹ درصد از آن‌ها دارای مرتبه دانشیار، ۴۲ درصد استادیار و ۹ درصد استاد بودند. همچنین ۴۶ درصد از مجموع پاسخ‌ها بر اساس طیف لیکرت در بازه متوسط تا زیاد، ۳۰ درصد کم تا متوسط، ۱۹ درصد زیاد تا خیلی زیاد و ۵ درصد خیلی کم تا کم بود.

شکل (۱) مرتبه علمی شرکت کنندگان

شکل (۲) درصد پاسخ‌ها به تفکیک طیف‌ها

اما طبق جدول زیر، یافته‌های پژوهش ما که بر اساس آزمون میانگین نمونه تکی و با استفاده از نرم افزار SPSS به دست آمد نشان داد که با توجه به نظرات پاسخ‌دهندگان، تلگرام بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه سیاسی تاثیر گذار بوده است. بر همین اساس، در سطح ۹۵ درصد اطمینان، ارقام حاصل از آزمون میانگین نمونه تکی در حوزه سیاسی نشان می‌دهد که در این حوزه توزیع به صورت غیر نرمال بوده ($Sig=0/004$) و به شکل معناداری از سطح میانگین بالاتر است و در نتیجه تاثیرگذاری تلگرام بر امنیت ملی در حوزه سیاسی را از منظر پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد. ارقام مربوط به حوزه اقتصادی نیز بیان‌گر این امر بودند که در این حوزه نیز توزیع به صورت غیرنرمال بوده است ($Sig=0/012$) و این حوزه به طور معناداری از سطح متوسط (میانگین = ۳) پایین‌تر بوده و بنابراین از منظر پاسخ‌دهندگان در حوزه اقتصادی تلگرام فاقد تاثیر بر امنیت ملی ذکر شده است. همچنین با توجه به ارقام آزمون مذکور در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی، تاثیر تلگرام بر امنیت ملی از منظر پاسخ‌دهندگان در حدود سطح متوسط (میانگین = ۳) دارای توزیع نرمال بوده به طوری که رقم مربوط به سطح معناداری برای حوزه اجتماعی $0/220$ و برای حوزه فرهنگی، $0/891$ بوده است.

جدول نتایج اصلی

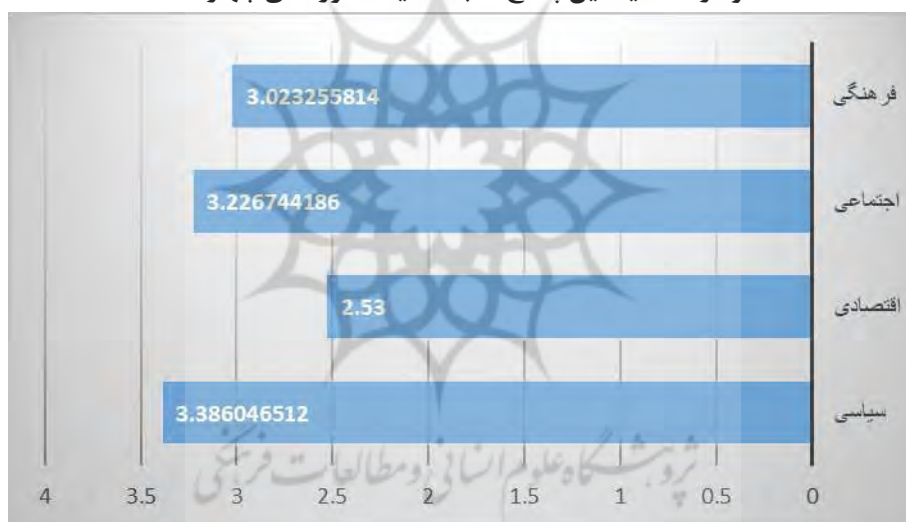
One-Sample Test						
	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Political	3.034	42	.004	.38605	.1293	.6428
Social	1.246	42	.220	.18605	-.1154	.4875
Cultural	.138	42	.891	.02326	-.3158	.3623
Economic	-2.625	42	.012	-.46512	-.8227	-.1075

بنابراین و با توجه به موارد مذکور می‌توان طبق جدول زیر تاثیر تلگرام بر امنیت ملی را بر مبنای نظرات اعضای هیات علمی مشاهده کرد:

جدول (۲) تاثیر تلگرام بر امنیت ملی بر مبنای نظرات اعضای هیات علمی

نتیجه	حوزه	موثر	متوسط	بی تاثیر
سیاسی		✓		
اجتماعی			✓	
فرهنگی			✓	
اقتصادی				✓

نمودار (۳) میانگین پاسخ ها به تفکیک حوزه های چهارگانه

۶. پیامدهای امنیتی تلگرام

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین تاثیر سلبی تلگرام بر حوزه سیاسی بوده است. حوادث سال‌های اخیر نشان داده است که این پیام رسان عاملی برای ارتباط فعالان سیاسی با مردم و در نهایت برانگیزاننده مهمی برای رفتارهای اعتراضی به شمار می‌آیند. در واقع گستردگی نفوذ و تاثیرگذاری تلگرام تا به آنجا پیش رفته است که تبدیل به منبعی مهم برای بسیج کنش جمعی و ابداعات پس از آن، سازماندهی و عمل جنبش‌های اجتماعی در ایران گردید. در واقع تلگرام با شبکه

سازی در فضای مجازی توانست تا شبکه سازی در فضای واقعی را نیز ایجاد کرده و نتیجتاً تحولات سیاسی- اجتماعی کشور را تحت تاثیر قرار دهد. کاربران تلگرام و هواداران اعتراضات ضد حکومتی سال های ۹۶ و ۹۷ علیرغم فاصله جغرافیایی قادر بودند تا با استفاده از ارتباطات و پیوندهای دورن سازمانی هماهنگی های لازم را در فعالیتهای اعتراضی خود ایجاد کنند. تلگرام همچنین در زمینه مبارزه سیاسی در تعیین اولویت بندی و اهمیت نگرش ها نسبت به موضوع های سیاسی نیز تاثیر گذار بوده است. بنابراین این پیام رسان با برنامه ریزی زمان بندی شده خود در عرصه حوادث و رخدادها موفق شده بر گرایش افکار عمومی به موضوع های سیاسی تاثیر بگذارد و به نوعی جهت و سمت و سوی جنبش های شکل گرفته را تعیین نمایند. با توجه به این که قدرت نفوذ و پراکندگی سریع اطلاعات و شایعات در این گونه جنبش ها به سرعت امکان پذیر است، از این رو شاهد ایجاد نارضایتی، اغتشاش گسترده در کشور بودیم که سبب گردید تا امنیت ملی و آرامش اجتماعی به شدت با خطر مواجه شود. در واقع حوادث اعتراض آمیز سال های گذشته نشان داد که تلگرام در عرصه های «شکل دادن به هویت جمعی»، «متقاعد ساختن پیروان خود» و «بسیج» نیروها به میزان قابل توجهی موفق بوده است.

تلگرام به دلیل نامشخص بودن هویت کاربران و امکان هک کردن حساب کاربری افراد و ورود به حریم خصوصی آنان زمینه شایعه پراکنی و تولید محتوای خاکستری در فضای سیاسی و اجتماعی کشور را نیز فراهم کرده و حتی بستر را برای سایبر تروریسم ایجاد نموده است. تنش زایی چند بعدی در سطح قومی، فرقه ای و اجتماعی و ایجاد بحران و شکاف میان سطوح جامعه و حاکمیت از پیامدهای سلبی تلگرام طی سال های گذشته بوده است. نقش تلگرام در انجام هماهنگی های معترضان، اثرگذاری نیروهای برانداز خارجی و داخلی و وابسته و غیر وابسته به کشورهای مخالف ج.ا.ایران، کمک به انتشار تصاویر، کلیپ ها و اخبار معترضین، بهره برداری و استفاده گروه های تروریستی از این پیام رسان جهت عضو گیری، برقراری ارتباط و ایجاد هماهنگی و همچنین استفاده ابزاری از آن جهت اعمال قدرت نرم از سوی دیگر کشورها با هدف برهم زدن امنیت ملی از جمله مواردی هستند که می توان طی بحران های اخیر در ایران مشاهده نمود. در این زمینه می توان به کانال تلگرامی «آمد نیوز» اشاره داشت که ریشه نارسایی ها و مشکلات موجود کشور را متوجه نظام دانسته و اصلاح در ساختار موجود را غیر ممکن می دانست و تنها راهکار برون رفت از این وضعیت را براندازی و فروپاشی نظام بر می شمرد. از این رو ضمن انتشار مطالبی در این رابطه از طریق کانال تلگرامی، از هرگونه انتقاد و اعتراض مردمی، با هدف گسترش و دامنه دار شدن آن ها در راستای

پیشبرد اهداف خود، پشتیبانی و حمایت نمود. اعتراض‌های صنفی و گسترده دی‌ماه ۱۳۹۶ از جمله موارد شاخصی است که تلگرام ضمن دعوت از دیگر گروه‌های اجتماعی جهت پیوستن به آن، به برانگیختن احساسات عمومی و تشویق معترضان به اعمال خشونت‌بار پرداخت. به عبارتی تلگرام نقش هماهنگ کننده و آگاهی دهنده را برای معترضان داشت. تصاویر، فیلم‌ها و اخبار این اعتراضات با سرعت بالا در کانال‌ها و گروه‌های مختلف مخابره شد. در اوج اعتراض‌ها و با بالا گرفتن آن در بسیاری از شهرهای کشور، کانال تلگرامی «آمدنیوز» اقدام به آموزش چگونگی ساخت بمب‌های دست‌ساز و کوکتل مولوتف به کاربران خود کرد. بدین ترتیب، طی تصمیم سطوح عالی امنیتی و جهت کنترل و جلوگیری از تبدیل اعتراض‌ها به آشوب، تلگرام به صورت موقت در ایران مسدود شد (ایلنا، ۱۰ دیماه ۱۳۹۶). اما کاربران به خصوص پس از روزهای ابتدایی، با استفاده از فیلترشکن‌ها به استفاده از آن ادامه دادند. پس از آن وزیر ارتباطات در توییتی به پاول دورف، خواستار برخورد با کانال آمدنیوز به دلیل ترویج خشونت شد. این موضوع مورد موافقت گروه تلگرام قرار گرفت و کانال آمدنیوز به دلیل عدم رعایت قوانین تلگرام از دسترس خارج شد. اما چندی بعد، این گروه با تعهد به عدم انتشار دوباره موضوعات خشونت‌آمیز و پایبندی به قوانین تلگرام، بار دیگر به این پیام‌رسان بازگشت و کانال دیگری را راه‌اندازی نمود. در کمتر از ۲۴ ساعت، مخاطبان این کانال به بیش از هفتصد هزار نفر رسید و دیری نپایید که با شکستن رکورد کانال پیشین خود، به یک میلیون و هشتصد هزار عضو دست‌یافت (باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۲ دی ۱۳۹۶). اگرچه تلگرام رفع فیلتر شد، اما حوادث ماه‌های نخستین سال ۱۳۹۷ نظیر اعتصابات در بانه (به دلیل بستن بازارچه‌های مرزی برای کنترل کالاهای وارداتی) و اعتراضات دلالان و بسته شدن صرافی‌های تهران در فروردین ماه (به دلیل نوسانات شدید قیمت ارز و غیرقانونی اعلام شدن خرید و فروش ارز توسط بانک مرکزی) بحث مسدودسازی دایم تلگرام به عنوان یک پیام‌رسان تاثیرگذار در تحولات را قوت بخشید و در نهایت نیز با حکم قضایی بازپرس شعبه دوم دادسرای فرهنگ و رسانه تهران، تلگرام به صورت کامل مسدود شد. دادستانی تهران در حکم خود اهم اتهامات را بدین صورت آورده است: ۱- با سرمایه‌گذاری خارجی و بدون رعایت قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران اقدام به فعالیت غیرقانونی و بی‌ضابطه در فضای مجازی کشور کرده است. ۲- بستر امنی برای فعالیت گروه‌های تروریستی بین‌المللی شده است (عملیات تروریستی گروهک داعش در مجلس شورای اسلامی و حرم مطهر امام راحل در خرداد ۱۳۹۶ و اقدامات گروهک‌های معاند در اغتشاشات دی ۱۳۹۶ و بسیاری اقدامات ضد امنیتی دیگر که از طریق این پیام‌رسان سازماندهی و هدایت شده

است). ۳- تلگرام به بستر امنی برای ارتکاب انواع جرایم تبدیل شده است (باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۷).

در بعد اجتماعی نیز، گروه‌های تلگرامی بویژه آمدنیوز در راستای اهداف خود از هیچ کوششی حتی تعمیق شکاف‌ها و گسل‌های خطرناک قومی، زبانی و دینی که می‌تواند به تجزیه ایران بیانجامد دریغ نکرد (مشرق، ۲۲ آبان ۱۳۹۵). این کانال در پیام دعوت خود از مردم آذربایجان برای شرکت در تظاهرات‌های مرداد ۱۳۹۷ آورده است: «آیا آذربایجان می‌آید؟ ترک‌های غیور می‌گویند حق‌شان در حکومت فارس‌ها پایمال شده. نظام غیرمتمرکز بهترین راه رسیدن آنان به حق‌شان است. به خیابان‌ها بیاوید و برای نظام غیرمتمرکز فریاد بزنید» (آمدنیوز، ۱۱ مرداد ۱۳۹۷). کانال-های تلگرامی نظیر آمدنیوز نشان دادند که این پیام رسان می‌تواند از طریق تحریک افکار عمومی و ایجاد شکاف میان سطوح جامعه و حاکمیت، تشدید اختلافات قومی، فرقه‌ای، مذهبی (با هدف تضعیف وحدت ملی) و همچنین ایجاد شکاف بین اقلیت‌های قومی با نظام سیاسی و تشدید گرایش‌های تجزیه‌طلبانه در مناطق مختلف کشور، امنیت ملی ایران را در حوزه اجتماعی نیز با تهدید جدی مواجه سازد. در حقیقت، علی‌رغم این که حکومت‌ها با استفاده از قدرت خود تلاش می‌کنند تا رسانه‌ها را به بازوی خود تبدیل کرده و در اختیار و انقیاد خود قرار دهند و مطالبات اجتماعی، انتقادات و اعتراض‌ها را برای افراد و جامعه هزینه بردار کنند، تلگرام این امکان را برای کاربران فراهم کرده است، تا به صورت ناشناس انتقاد و اعتراض‌های خود را نسبت به حکومت‌ها بدون نگرانی از عواقب احتمالی آن مطرح کنند و حتی شهروندان کشور را دچار دودستگی کرده و با تحریک اقوام گوناگون، آنها را علیه نظام بسیج کنند.

با توجه به حفظ حریم خصوصی افراد و عدم دسترسی دولت‌ها به اطلاعات فردی در پیام‌رسان تلگرام، زمینه برای سواستفاده گروه‌های تروریستی نیز جهت تبلیغ و فعالیت فراهم گردید. بطور مثال، داعش با ایجاد کانال تلگرامی ضمن انتشار اخبار و اشاعه عقاید و دیدگاه‌های خود، اقدام به جذب مخاطب و نیرو نمود. موضوعی که نه تنها از سوی ایران، بلکه از سوی بسیاری کشورهای دیگر از جمله روسیه و چین نیز به آن اشاره شد. بنا به ادعای بسیاری از مسئولین نظامی و امنیتی ایران، گروه داعش در حمله به مجلس و حرم امام(ره) (خرداد ۱۳۹۶) و همچنین گروه الاحوازیه در حمله به رژه‌ی روز ارتش در اهواز (شهریور ۱۳۹۷)، از تلگرام جهت برقراری ارتباط و هماهنگی‌های خود، به دلیل امنیت بالا و دشواری بازگشایی پیام‌های رمزنگاری شده، استفاده کردند (چیدری، ۱۳۹۷). در همین رابطه با وجود این که کشورهایی نظیر اندونزی، مالزی، پاکستان و

بحرین، دسترسی مردم خود را به تلگرام به این دلیل که گروه‌های تروریستی با استفاده از آن به جذب نیرو در آن کشورها پرداخته‌اند، با اخلال مواجه ساختند (باقری‌راد، ۱۳۹۷) و حتی مقامات روسیه نیز دلیل مسدوسازی تلگرام را در کشور خود، استفاده تروریست‌ها از این پیام‌رسان جهت طراحی حمله‌های خود و عدم همکاری مسئولین تلگرام در ارائه کلیدهای رمزنگاری پیام‌های کاربران به سرویس امنیت فدرال روسیه عنوان کرده‌اند (Moscow Times, 2018)، علیرغم تهدیدات موجود و تلاش کشورها برای مسدودسازی، مدیران تلگرام بیان داشته‌اند که این پیام‌رسان در آینده بر بستر بلاگچین عرضه خواهد شد. بنابراین به نظر می‌رسد خطر سو استفاده از تلگرام به‌ویژه توسط گروه‌های تروریستی همچنان به‌قوت خود باقی خواهد بود.

بطور کلی می‌توان بیان داشت تلگرام از طریق انتشار شایعات سیاسی و اخبار جعلی، مشروعیت-زدایی و ناکارآمد جلوه دادن نظام (از طریق کانال‌های تلگرامی نظیر آمدنیوز) تحریک افکار عمومی و ایجاد شکاف میان سطوح جامعه و حاکمیت (از طریق کانال‌های تلگرامی)، در شکل‌گیری و گسترش آشوب‌ها، هماهنگ کردن معترضان و آشوب‌کنندگان (صنفا و غیر صنفا)، تشدید اختلافات قومی، فرقه‌ای، مذهبی (تضعیف وحدت ملی)، ایجاد شکاف بین اقلیت‌های قومی با نظام و افزایش گرایش‌های تجزیه طلبانه قومی، تهدید ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، استفاده گروه‌های تروریستی (داعش و غیره) از تلگرام جهت عضوگیری، هماهنگی و برنامه‌ریزی، بیشترین تأثیرات را بر امنیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور داشته است. با وجود این که رد پای تلگرام را می‌توان در آشفته کردن جو روانی بخش اقتصادی در زمینه بازار بورس، ارز و طلا مشاهده نمود، اما تأثیر این پیام‌رسان به گونه‌ای نبوده است که امنیت اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در این پژوهش تلاش شد تا تأثیرات سلبی تلگرام برای امنیت ملی ج.ا. ایران مورد بررسی قرار گیرد. همانطوری که اشاره شد ماهیت اینترنت و محیط راهبردی متأثر از آن به گونه‌ای است که علی‌رغم پیامدهای ایجابی، قابلیت ایجاد تهدید و ناامنی را دارد و الزامات خاص خود را در حوزه امنیت ملی ایجاد می‌کند. بنابراین پیوستگی مثبتی بین امنیت ملی کشور با اینترنت و شبکه‌ها و پیام‌رسان‌های اجتماعی مجازی نظیر تلگرام وجود دارد. امروزه فراگیری اینترنت و فناوری‌های جدید ارتباطی - اطلاعاتی، موجب ظهور فضای مجازی در کنار واقعی شده و این امر معادله‌ها و الگوهای ارتباطی سنتی و انتقال و مصرف اطلاعات را برهم زده و موجب تأثیر بر تعامل‌های معرفتی شده و

نهایتاً الگوهای ارتباط اجتماعی را بیش از پیش دستخوش تحول ساخته است. چنین فضایی به عنوان واقعیت مجازی یکپارچه، از ویژگی‌هایی مانند بی‌مکانی، فرازمانی، محدود نبودن به قوانین دولت - ملت‌ها، معرفت‌شناسی تغییر شکل یافته و قابلیت دسترسی همزمان به فضای فرهنگی، اعتقادی، اقتصادی، سیاسی برخوردار است که می‌تواند توأمان زمینه‌های همگرایی و واگرایی را در سطح ملی فراهم سازد. تلگرام، به عنوان یک پیام‌رسان امن برای کاربران به دلیل نامشخص بودن هویت آنها، در طول سال‌های اخیر بویژه در شرایط بحرانی قادر بوده است تا امنیت ایران را در حوزه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و بویژه سیاسی تحت تاثیر قرار دهد و به تشدید تنش‌ها و بحران‌های موجود کمک کند. تاثیرات سلبی تلگرام بر امنیت سیاسی کشور به حدی است که مسوولان کشور تاکنون حاضر به رفع فیلترینگ این پیام‌رسان نشده‌اند تا کاربران بطور قانونی مجاز به استفاده از آن باشند. با این حال، فضای امن تلگرام باعث شده است تا کماکان بیشترین مخاطب را در بین پیام‌رسان‌ها داشته باشد و مخاطبان خود را حفظ نماید. با توجه به این شرایط و حضور فعالانه کاربران، بنظر می‌رسد تهدیدات این پیام‌رسان کماکان با شدت و ضعف وجود داشته باشد.

پیشنهادهات:

- ۱- آگاهی بخشی جامعه از مخاطرات تلگرام توسط نهادهای آموزشی و ارتباطی برپایه امنیت مثبت، در راستای دفاع نرم و تقویت امنیت ملی کشور و ارتقای سطح سواد رسانه‌ای اجتماعی.
- ۲- ممانعت از رفتار متناقض در استفاده هم‌زمان با مسدودسازی تلگرام توسط عالی‌رتبه‌ترین چهره‌های نظام و نهادهای دولتی و حکومتی، آن‌هم در شرایطی که به لحاظ قضایی استفاده از فیلترشکن‌ها جرم محسوب می‌شود. به عبارتی از دوگانگی در سیاست گذاری‌ها پرهیز شود.
- ۳- لزوم ایجاد زیرساخت‌های لازم سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و رفع ضعف سیاست‌گذاری منسجم و هدفمند در راستای جامعه‌پذیری و نهادینه‌سازی مصلحت‌های کشور با استفاده از ایجاد جذابیت، اقناع و باورپذیری.
- ۴- ایجاد رضایت‌مندی، اعتماد سازی عمومی و بازیابی سرمایه‌های اجتماعی از طریق شفاف سازی و تسریع در انتشار اخبار و وقایع در راستای تامین امنیت ملی و حفظ نظام سیاسی.
- ۵- مدیریت هوشمندانه و ساماندهی یکپارچه فضای مجازی کشور و پرهیز از اعمال سیاست‌های مقطعی و سلیقه‌ای.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

آقایی، سید داوود؛ صادقی، سید سعید و هادی، داریوش (۱۳۹۱). «واکاوی نقش اینترنت و رسانه‌های اجتماعی جدید در تحولات خاورمیانه و شمال آفریقا (اطلاع‌رسانی، سازماندهی و گسترش سریع تحولات)»، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۴، شماره ۲ (پیاپی ۱۴)، صص ۷-۳۳.

آلبرتس، دیوید (۱۳۸۵). *گزیده‌ای از عصر اطلاعات*، ترجمه‌ی علی‌آبادی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

آمدنیوز (۱۳۹۷). «آیا آذربایجان می‌آید؟»، بازیابی شده در ۱۱ مرداد ۱۳۹۷ از <https://t.me/sedaiemardom/19692>

اکبری، محسن؛ محمد دوستار و میلاد هوشمند چایجانی (۱۳۹۴). «شناسایی و اولویت بندی شبکه های اجتماعی در عرصه امنیت ملی»، *مجله سیاست دفاعی*، سال بیست و سوم، شماره ۹۰، بهار، صص ۵۷-۷۸.

ایسپا. (۱۳۹۷). «پرمخاطب ترین شبکه‌ی اجتماعی» بازیابی شده در ۲۰ فروردین ۱۳۹۸ از <http://ispa.ir/Default/Details/fa/2030/>

ایلنا. (۱۳۹۶). «تلگرام فیلتر شده است؟ طبیعی است که دست به محدودیت بزنیم»، بازیابی شده در ۱۰ دیماه ۱۳۹۶ از <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-577062>

باشگاه خبرنگاران جوان. (۱۳۹۶). «تلگرام قوانین خودش را زیر پا گذاشت»، بازیابی شده در ۱۲ دی ۱۳۹۶ از <https://www.yjc.ir/00Qmlb>

باشگاه خبرنگاران جوان. (۱۳۹۷). «تلگرام به‌زودی فیلتر می‌شود»، بازیابی شده در ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۷ از <https://www.yjc.ir/00RLn1>

باقری‌راد، ساناز. (۱۳۹۷). «کشورهایی که کرکری تلگرام را پایین کشیدند»، بازیابی شده در ۲۱ فروردین ۱۳۹۷ از <http://fna.ir/blh6d4>

پالیزبان، محسن. (۱۳۹۴). «بررسی رابطه اینترنت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». *فصلنامه سیاست*، ۴۵(۳)، ۶۳۵-۶۵۴.

تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر استراتژی امنیت ملی ج.ا.ا: رهیافت‌ها و راهبردها*. ج ۱. تهران: فرهنگ لقمان.

حافظنیا، محمدرضا؛ قالیباف، محمد باقر و ملاحسینی اردکانی، رضا (۱۳۹۱). «قابلیت‌های فناوری اطلاعات در اجرای دموکراسی مستقیم»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال هفتم، شماره ۴، صص

۱۲۳-۱۵۴

- خلیل پور رکن آبادی، علی و نورعلی وند، یاسر (۱۳۹۱). «تهدیدات سایبری و تأثیر آن بر امنیت ملی». **فصلنامه مطالعات راهبردی**، سال پانزدهم، شماره دوم، مسلسل ۵۶، صص ۱۶۷-۱۹۷.
- چیزری، زهرا. (۱۳۹۷). «**ردیابی عاملان حادثه تروریستی اهواز در شبکه‌های اجتماعی**»، بازیابی شده در ۴ مهر ۱۳۹۷ از <http://www.javann.ir/003tVx>
- عبداللهی، رضا؛ عسگری، بصیر و کلی، سمانه (۱۳۹۷). «تأثیر فضای مجازی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی»، **نخستین همایش ملی واکاوی تهدیدهای نوپدید دفاعی-نظامی**، آبان ماه ۱۳۹۷، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا.
- شورگشتی، محسن و اخوت پور، بابک (۱۳۹۱). «نقش رسانه های نوین در جنبش های اجتماعی(مطالعه موردی جنبش تسخیر وال استریت)»، **مطالعه فرهنگ-ارتباطات**، شماره ۱۳ (۱۸).
- قدسی، امیر (۱۳۹۲). «تأثیر فضای مجازی بر امنیت ملی ج.ا.ایران و ارائه راهبرد (با تأکید بر ایفای نقیرمایه اجتماعی)»، **فصلنامه راهبرد دفاعی**، سال یازدهم، شماره ۴۴، زمستان، صص ۱۸۶-۱۴۹.
- کرمانی، حسین و مظفری، افسانه (۱۳۹۷). «تلگرام و دیگر هیچ: تحلیل و تبیین عوامل موثر بر استفاده از تلگرام به‌عنوان پیام‌رسان مرجح در ایران». **مطالعات رسانه‌ای**، ۱۳(۱)، صص ۷-۲۰.
- کلاهچیان، محمود (۱۳۹۱). «معرفت‌شناسی امنیت اجتماعی»، **فصلنامه ره نامه سیاستگذاری**، سال سوم، شماره دوم.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸). **گیدنز و پیامدهای مدرنیته**، ترجمه بهروز صفری، بازیابی شده در ۱۲ دی ۱۳۸۸ از <http://ketabnak.com/redirect.php?dlid=7344>
- محرابی، علیرضا؛ علی اصولی؛ رامین نوشاددل و سیدمصطفی پورقاسم (۱۳۹۲). «تبیین رابطه امنیت ملی و پدافندغیرعامل باتاکید برمنابع انرژی»، **ششمین کنگره انجمن ژئوپلتیک ایران پدافند غیرعامل**، مشهد، انجمن ژئوپلتیک ایران، دانشگاه فردوسی مشهد،
- https://www.civilica.com/Paper-GEOPOLITICS06-GEOPOLITICS06_235.html
- مشرق (۱۳۹۵). «**گسترش گسل‌های قومیتی، انحراف عقیدتی و افشاگری‌های دروغ؛ برنامه کانال‌های تلگرامی**»، بازیابی شده در ۲۲ آبان ۱۳۹۵ از mshrgh.ir/654049
- موحدی صفت، محمدرضا (۱۳۸۶). «امنیت ملی در فضای سایبر، فرصت‌ها و تهدیدها با تأکید بر استقرار دولت الکترونیکی». **فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک**، ۸(۳۰)، صص ۲۴۵-۲۷۶.
- مجردی، سعید (۱۳۹۱). **اینترنت و امنیت اجتماعی**، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

موسوی، سید محمدرضا؛ حیدری، خدیجه و قنبری، علی (۱۳۹۲). «تأثیر تهدیدات امنیتی تروریسم سایبری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و راهکارهای مقابله با آن»، **فصلنامه مطالعات بین المللی پلیس**، شماره ۱۴، صص ۱۱۷-۱۰۱.

مهدی زاده، سید مهدی (۱۳۸۷). **رسانه ها و بازنمایی**، تهران، دفتر مطالعات و توسعه رسانه ها. ندری، غلامرضا و بخشایش، احمد (۱۳۹۷). «بررسی تاثیر شبکه های اجتماعی مجازی بر امنیت اجتماعی ج.ا.ایران با رویکرد سیاستگذاری»، **فصلنامه پژوهش های حفاظتی-امنیتی**، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۱۲۵-۱۵۴.

نظامی پور، قدیر و احمد مزینانی (۱۳۹۱). «پارادایم شناسی فعالیت های پنهان سازمان های اطلاعاتی در فضای سایبری»، **فصلنامه پژوهش های حفاظتی-امنیتی**، سال اول، شماره ۲.

ب) منابع انگلیسی

- Anderson, Chris (2010) **The Long Tail: How Endless Choice is Creating Unlimited Demand**, Kindle Edition, London,: Cornerstone Digital Publishing
- Asogwa, C. E. (2020). “**Internet-Based Communication: A Threat or Strength to National Security?**”, SAGE Open, 10(2): 1-9.
- Backlinko (2021). “**How Many People Use Telegram in 2021?**” Telegram Stats, available at: <https://backlinko.com/telegram-users>
- Bargh, J.A. McKenna, K.Y.A(2000).. “**The Internet and Social Life**”, Annual Review of Psychology, 55, pp573-590
- Durov, P. (2018). “**200,000,000 Monthly Active Users**” [article]. Retrieved 22 March 2018 from <https://telegram.org/blog/200-million>.
- Kimutai, J. K. (2014). **Social media and national security threats: A case study of Kenya** (Doctoral dissertation, University of Nairobi).
- Moscow Times. (2018). “**Russian Court Rules to Block Telegram 'Immediately'**”, Retrieved 13 April 2018 from <https://themoscowtimes.com/news/russian-court-rules-to-block-telegram-immediately-61159>
- Telegram Website. (nd). “**Telegram FAQ**”. Retrieved from <https://telegram.org/faq>
- Statista (2021). **Number of monthly active Telegram users worldwide from March 2014 to April 2020**, available at: <https://www.statista.com/statistics/234038/telegram-messenger-mau-users/>